

mål+mæle

Etnisk, ADHD, rage I–III

og andre læserspørgsmål og svar side 2

Det andet køn

set gennem de erotiske sprogbriller side 6

Da orkideen mistede sin dyd

side 9

Bornholmsk Rundt

3. etape: Nutiden – og fremtiden? Er dialekten døende? Har den fået nye funktioner?

side 10

Manipulerende politiske udsagn

bydes hjerteligt velkommen i bladet side 16

Anglicisms of the world: Unite!

Ny database over engelsk påvirkning af verdens sprog side 17

Sveriges glemte sprog

Læs om et mærkeligt lille sprog med interessante træk

side 25

Sprogviden

om lidt af hvert

bagsiden

Spørgsmål og svar om sprog

2

Tyren og lammet

6

Side 9-etymologien

9

Bornholmsk i dag – dialektudtynding og ny værdi af dialekten

10

Velkommen i Mål og Mæle!

16

Engelske lån i dansk

17

Langt ud' i skoven lå et lille sprog

25

Sprogviden

32

Sproget er evnen til at udtrykke sine tanker vilkårligt.

J. G. Fichte (1795)

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@maalogmaele.dk

? *Etnisk* (dansk)

Har igen bemærket en sætning af denne slags: »Kirken mangler etniske præster«.

Det ser ud til, at der med *etnisk* menes personer, der ikke er etniske danskere (der *etnisk* ikke er danske).

Det forekommer mig en uheldig udtryksmåde.

I min sprogbrug er det sådan, at *etnisk* er lidt ligesom *forholdsvis*: de kan ikke bruges alene, de bestemmer altid et andet ord eller udtryk:

**Hun er forholdsvis, *Hun er etnisk* – kan man ikke sige.

Hun er forholdsvis klog, Hun er etnisk dansk (eller tyrkisk) – kan man sige.

Man kan derfor ikke sælge »etniske smykker« – det er uden mening.

Sagt på en anden måde: Alle er etniske, enten *etnisk danske*, *etnisk svenske*, *etnisk østrigske* osv.

Det kan godt være, at mange siger sådan, at de mener, at *etnisk* betyder »etnisk set forskellig fra dansk«, men en dansker (hvordan man så definerer det) er »etnisk set dansk«. Han er ikke u-*etnisk*.

Ellers risikerer man at have »etniske præster« og »etnisk danske præster«.

*Ole Hjordt-Vetlesen,
Firenze, Italien*

! *Etnisk* har for længst sneget sig ind i dansk med to nærmest modsatte betydninger: 1. af en bestemt afstamning, race eller kultur. 2. eksotisk, fremmedartet. I betydning 1 bruges det ofte som et adverbium, og i 2 er det et adjektiv (se fx den sprogbrugsbaserede *Danske Ordbog* på nettet, som end ikke advarer mod den nyere betydning). Problemet med betydning 1 er, at det hurtigt bliver vanskeligt at bestemme, hvem der er *etnisk* det ene eller andet. Hvad er fx en *etnisk amerikaner*? Er Aud Wilken *etnisk dansk*? Hvad er kriterierne overhovedet for *etnicitet*?

Men hvordan kan det komme dertil? Altså at samme ord kan bruges så forskelligt? En forklaring kan være udtryk som *etniske mindretal*, og *mennesker med anden etnisk herkomst*, som nok er forsøg på at formulere sig diplomatisk og politisk korrekt. Tidligere kunne man have fundet på at omtale samme grupper med det mere distancerende *fremmede*.

Men denne *relative* egenskab: at tilhøre en etnisk gruppe, hvad indfødte og i givet fald mange generationsdanskere (alt efter kravet til danskhed, som hos visse politikere løbende stiger både kvantitativt og kvalitativt) jo også gør, går med tiden nok hen og bliver noget, som opfattes som en *absolut* egenskab. Og navnlig ved dem, som flertalssamfundet har brug for at omtale, altså de »fremmede«. Nu bliver det så bare kun en *del* af udtrykket, nemlig *etnisk*, som anvendes i betydningen »fremmed«, »eksotisk«, »udenlandsk«. Og det er måske ikke så galt endda. Netop når sammenhængen er ting og steder, fx restauranter eller de »etniske smykker«, du selv nævner som eksempel, mener jeg ikke risikoen for misforståelse er til stede. Og for mange mennesker giver denne sprogbrug altså god mening.

KF

? ADHD og trykfordeling

Hej *Mål og Mæle*, jeg hører med jævne mellemrum folk udtale diagnosen ADHD med tryk på *H*. Det synes jeg ikke er logisk. Hvad synes I? Og kan man på nogen måde forklare den mærkelige udtalevariant, som jeg faktisk mener er forkert?

Hanne F. Jønsson,
Vanløse

! Vittige hoveder (eller onde tunger) forklarer, at ADHD, som i dansk retskrivning også kan skrives med små bogstaver, er en forkortelse for *Alle Drengene Har Det*. Sådanne spøgende motivationer af forkortelser er udbredte,

jf. fx legetøjskæden BR: *BørneRagelse* eller cykelmærket SCO: *Smid Cyklen Overbord/Omgående*. Disse »folkemotivationer«, som man kunne kalde dem, forekommer ikke mindst der, hvor det for sprogbrugeren ikke er helt genemsommeligt, hvad forkortelsen er baseret på. I vores tilfælde er det *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*. Ikke lige ned i hukommelsen med den. Men det var udtale, læseren spurgte til.

Der er to oplagte måder at udtale forkortelsen ADHD på på dansk, som *Den Danske Ordbog* skriver. Den ene har hele 4 hovedtryk, et på hvert bogstav, og tager udgangspunkt i, at ordet jo er en forkortelse, og at bogstaverne for så vidt har lige stor vægt i konstruktionen.

Variant nr. 2 bygger på en anden præmis, nemlig at ADHD er et selvstændigt ord. Her bliver der kun plads til ét hovedtryk, nemlig på sidste stavelse. Resten af ordet får bitryk.

Men hvad så med den 3. variant, læseren nævner, og som redaktionen kan nikke genkendende til? Hvad kunne motivere det nævnte hovedtryk på *H*? Her tror vi, grunden er, at man instinktivt kan opfatte forkortelsen som en kompleks konstruktion bestående af 2 delelementer med formen *Xd*, hvor *X* står for hvilket som helst bogstav. Meningen med hovedtrykket på *H* er så at markere opposition til den første delkonstruktion: »Hvor vi før havde et *d* med et *a* foran, kommer her et *d* med et *h* foran.« *H*'et bliver med andre ord centrum i konstruktionen, hvad der hverken er noget galt eller ulogisk i.

KF

? *Rage, Rage og Rage*

Rage er i *Den Danske Ordbog* beskrevet i 3 forskellige artikler. Det må vel så betyde, at der er tale om tre vidt forskellige ord, der tilfældigvis har den samme form. Men er det nu også rigtigt? Jeg synes både, man kan se en lille betydningsforbindelse mellem ordene, og samtidig synes jeg, der er meget stor forskel på betydningen »gramse« og »glatbarbere«, som i ordbogen står under samme opslag. Kan nogen hjælpe mig med at forstå logikken?

Tove Henriksen,
Odense

! Jeg kan umiddelbart godt forstå din undren, men når *Den Danske Ordbog* fordeler oplysningerne om *rage* i tre forskellige artikler, skyldes det et redaktionelt princip om behandling af såkaldte homografer, ord der har samme stavemåde. I *Den Danske Ordbog* regnes to eller flere ord for homografer hvis de tilhører forskellige ordklasser, eller hvis de har forskellig etymologi, dvs. forskellig sproghistorisk oprindelse og udvikling. I tilfældet *rage* tilhører alle tre ord den samme ordklasse (verberne), men de har til dels forskellig historie.

*Rage*¹ stammer fra et fællesgermansk ord der kendes fra norrønt *raka*, fra engelsk *rake* og fra nedertysk *raken*. Den oprindelige og stadig gældende betydning er »skrabe, rive, rode«, og heraf er udviklet betydningen »barbere« og endnu senere betydningen »berøre, befamle«.

*Rage*² med betydningen »vedkomme, angå« som i udtrykkene *hvad rager det mig?* og *det rager mig en papand* er ikke nedarvet, men lånt fra middelnedertysk *raken* i betydningen »nå, ramme, træffe«. Det er dog tænkeligt at dette ord *raken* er beslægtet med det førnævnte, så det er ikke så let at trække skarpe grænser når det gælder det gamle ordstof.

Det tredje *rage*, som vi i dag kun kender i forbindelser som *rage op*, *rage ud*, *rage frem*, er også lånt fra et tysk ord, nemlig *ragen* med betydningen »stikke frem«. Så det styrende princip for opdelingen i tre artikler er den forskellige etymologi (som i dette tilfælde altså ikke er krystalklar). En række andre ordbøger vælger samme opdeling, fx *Ordbog over det danske Sprog* og *Politikens Etymologisk Ordbog*.

Andre ordbøger følger et andet princip hvorefter ord med samme form (og ordklasse) behandles i én artikel. Det gælder fx *Retskrivningsordbogen*, der behandler alt vedrørende *rage* under ét. Et væsentligt kriterium her er også at *rage* bøjes ens uanset om det betyder »komme ved«, »rode«, »barbere« eller »stikke frem«.

Henrik Lorentzen,
cand.mag., seniorredaktør,
Den Danske Ordbog

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

? *Jysk og The Julekalender*

I julen så vi i min familie De Nattergales *The Julekalender*. Jeg lagde mærke til, at meget af indholdet var tekstet. Var det på grund af den jyske dialekt? Jeg skal ærligt indrømme, at det ikke

var alt, hvad *The kartoffelwoman* sagde, der fes ind på lystavlen af sig selv. Det fik os i øvrigt til at diskutere, om jyder generelt kan forstå hinanden, eller om forskellene kan være så store (endnu), at det kan knibe selv for dem indbyrdes.

Theis Jensen,
Greve Strand

! Her kommer den østdansk prægede redaktion til kort. Har vi læsere i hovedlandet der kan give os en situationsrapport? Kan I forstå hinanden?

KF & TO

Gratis eksemplarer af 40:2 (2019)

Har du en bekendt der altid kigger forbi lige når det nye *Mål og Mæle* er udkommet? Spørger din niece påfaldende tit til bornholmske ordbøger eller udtalen af fremmede navne i dansk?

Vi har nogle overskydende eksemplarer af *Mål og Mæle* 40:2 (2019) som vi gerne vil sende gratis til folk der skulle være interesserede. Send navn og adresse på den heldige – det kunne også være dig selv – til redaktionen på redaktion@malogmaele.dk, så sender vi et eksemplar så længe lager haves.

mål+mæle

Grundlæggere: †Erik Hansen og Ole Tøgeby

ISSN 0106-567XP

Hjemmeside: www.malogmaele.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Engelsk, Germansk og Romansk og Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Anders Bay, Jørgen Buur Jakobsen og Karsten Matzen

REDAKTIONSSEKRETÆR: Lene Vinther Jensen

ILLUSTRATOR: Hartmut Stockter

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig

SKRIFT: FF Olsen SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via www.malogmaele.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: redaktion@malogmaele.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmaele.dk

Tyren og lammet

■ Erotiske kønsbetegnelser

Af Lars Brink

Denne artikel handler om, hvad mand og kvinde kaldes på dansk – i seksuel ramme. Vi snakker etablerede benævnelser, ikke afsender-kreative, og vi begynder naturligvis med damerne.

Kvinder

Kvinden kan benævnes efter en række dyre- og menneskeunger: *killing*, *lam*, *baby*, *pige*, *tøs*, men absolut ikke *kalv*, *føl*, *hvalp*, *kylling*, *gris*, *barn*.

Killing findes (etableret) kun i *sexkilling* om den helt spæde unge kvinde. *Lam* findes i de ulidelige vittigheder om *lammesteg*, *lamseben* og *ungt lam i Asami* (grossererens natmad). Jeg vil påstå, at selve lydenes »lækre« æstetik, samt den uskyld, der knytter sig til lammet, har befordret sagen.

Kalv, *føl*, *hvalp* har ikke så lækker en lyd. Det er åbenbart ikke nok, at dyrene er nuttede. Nærmest kommer *hvalpefedtet*, hvorved mest tænkes på teenage-pigens depoter. *Gris* er umuligt, fordi dyret i forvejen står for det svinede – og man kan sige meget om kvinden, men hun elsker at tage bad. Desuden er *gris* efterhånden mere knyttet til arten end til ungen.

Det er sært, at *kid* og *kylling* ikke bruges, så populære disse jo er på engelsk (*kid*, jf. Humphrey Bogart, hhv. *chick(en)*). Begge har den eftertragtede *i*-vokal på engelsk. *Kylling* har ikke den

evigt-kvindelige *i*-vokal på dansk, og hvis det var brugeligt, ville det snarest betegne den tanketomme forvirrede kvinde ligesom *gås*, der sprænger vor seksuelle ramme. I øvrigt trækker det også fra, at *kylling* efter engelsk nu bruges om en bangebuks.

Sild er kommet ind i sproget for ret nylig. Egentlig er det ingen unge, men *i*-vokalen fristede åbenbart til, at det blev brugt om den unge attraktive kvinde.

Baby er interessant. Det bruges af yngre, kliché-smart, om unge kvinder. Det føles ikke rigtigt som identisk med *baby* om spædbørn, skønt dette også kommer fra – og *føles* som kommende fra – engelsk, men uden nysmart klang. De kan kendes på, at det første veksler med *babe*, det sidste ikke.

Pige afløste i middelalderen *mø*-(*barn*) og indskriver sig som endnu et *i*-/*j*-ord om den mindreårige af hunkøn: *flicka*, *piika*, *jente*, *Dirndl*, *meisje*, *girl*, *fille*, *bambina*, *chiquita*. *Pige* er blevet så inflatorisk, at caféfolket (Politiken-segmentet)/caffé latte-segmentet simpelt hen ikke dermed længere skelner mellem børn og voksne: I *På gadehjørnet* så jeg 3 piger kan der være tale om børn, unge kvinder eller (hos mange) ældre damer. Jamen det er da bare almindelig polysemi? Nej, ikke når der er krystalklar kontekst; så vil en særlig betyde-

ningsvariant normalt være præciseret. Baggrunden herfor er en grundskavank i dansk. I 1950'erne var *dame* blevet så populært, at det trængte ind næsten overalt om kvinder i samfundsrollen. Ned til i hvert fald 14-årsalderen (*unge damer*), i sport, i selskabslivet og om husmødre. Kun på samfundets bund huserede kvinderne. Der var *kvindefængsler*, absolut ikke *damefængsler*. Jf. også den gamle vittighed: »Hvis en dame siger *nej*, mener hun *måske*. Hvis en dame siger *måske*, mener hun *ja*. Og hvis en dame siger *ja* – er hun ikke nogen *dame!*«. *Kvinde* blev brugt rent biologisk: *kvindens gennemsnitshøjde* osv. og dermed om urskovens naturkvinder. Men desuden blev det brugt højstemt: *En sang til kvindens pris* (samfundskvindens), *kvindernes stemmeret*, og det var derfor velegnet for kvindebevægelsens sejrriige fremmarch. Denne tendens blev forstærket i 1960'erne, sådan at *dame* fik en stedse mere useriøs klang – uden at *kvinde* er blevet helt neutralt (som islandsk *kona*, tysk *Frau*). Der er stadig noget højstemt (eller feministisk) over *kvinde*, så at det vender sig lidt i munden på én i dagligdags sammenhænge. Dette søges da løst med *pige*, men dét er jo at kaste barnet ud med badevandet.

Barn om kvinder bruges næsten ikke. *Pigebarn* om ung kvinde var allerede gammeldags i 50'erne. Og *barn* alene bruges kun, når aldersforskellen mellem mand og kvinde bliver slående. Så siger man *Et rent barn!* – med forargelse eller misundelse.

Tøs, der basalt betegner den halvstore pige og ofte er lidt negativt, kan bru-

ges beundrende: *en lækker tøs*. Det falder ind under nedennævnte *kælling*.

Det er svært at forklare *kælling*'s popularitet. Grundbetydningen er »gammel, grim og ond kvinde«. Mange kvinder afviser det blankt, nægter at lytte ydmygt til sproget. Men når en kvindedyrker som Jens August Schade kalder et skuespil for »Vidunderlige Kælling« må der være mere i det end *beskidt snak*. For det første rummer det respektløshed. Selvom manden antyder, at den pågældende er lækker, blotter han sig ikke. Men for det andet er dét at iklæde kvinden en så ukvindelig dragt det samme, som når Marlene Dietrich iklædes kjole og hvidt. Man opdager straks, at mandsdragten kun er et hylster. Hoftor, ansigt og buler forråder skønheden, og man vikler hende i fantasien ud af gevandterne. – Mel Gibson har fortalt, at han prøvede at gøre Monica Bellucci så beskidt og grim som muligt i rollen som Maria Magdalene. Men med et skævt smil tilstod han, at det var umuligt. Også hun afvaskes af fantasien og fremstår som den skumfødte Venus.

De grove

Herfra kan vi gå videre til endnu stærkere kost. Somme par praktiserer beskidt tale. Manden kan på lejet kalde kvinden ved »sprogets værste gloser«, fx *tøjte* og *luder*. Betyder det nu, at mænd dybest set betragter kvinden som en skøge? Ingenlunde. Der fokuseres slet ikke på pengemellemværendet, men på, at kvinden er så brunstig, at hun åbner sig for hvem som helst. Man gør i legen kvinden endnu mere ophid-

set, end hun er, thi intet ophidser som ophidselse.

Kvinderne går selv tit den modsatte vej. På britisk engelsk betegner *bloke* basalt en grov, underlig stabejs. Ikke desto mindre er det helt almindeligt at høre: *I sort of care about this bloke!* Alt så en *underdrivelse* af kærligheden. Man kan også sammenligne det med, at vi alle ynder at kalde småbørn for *Din lille bandit, forbryderspire, slubbert*, for netop at kontrastere de kære små med sandt afskum.

Det andet køn

Og nu manden. Han kan ikke kaldes *dreng* i seksuel ramme, selvom ordet måske oprindeligt havde overtoner af den art. Ældste betydning var »stolpe«, som enten ved sin kontrast til kvindernes bløde former eller evt. ved en metaforik på hans kendetegn førte til betydningen »tapper og ædelmodig

mand« og videre til det nuværende »dreng«. – Dog lod forfattere i 1900-tallets første halvdel ofte deres heltinder sige »Dumme Dreng!« til helten, hvad der ikke skulle forstås afseksualiserende, men blot sådan, at deres elskede også havde noget naivt drenget i sig, som kunne vække kvindens beskyttertrang.

I dyreverdenen finder jeg *gorilla*. Ganske vist om udpræget maskuline mænd, men primitive og dumme. Vi vil se bort fra *balløver* og *bukke*. De har specialroller. Men *tyren* kommer vi ikke udenom. Normalt er de prostitutionskunder. De kan også være mænd, der er slaver af deres drift (som fx JFK). Men parallelt med mandens pseudo-grimme gloser kan man – også uden for pornoens forlorne verden – høre kvinden på lejet stønne »Tag mig, tyr!«.

Lars Brink,
professor i dansk sprog og litteratur

Redaktionelt

Kære læser

Har du bemærket noget helt mærkeligt ved det blad du holder i hånden? Hvis ikke, er det godt. Vi har nemlig prøvet selv at fremstille satsen af dette nummer, og der kan gå meget galt i den proces.

Heldigvis har vi fået stor hjælp af Karsten Matzen fra vores læserpanel. Han har læst en prøveversion af bladet

grundigt igennem og kommenteret den og derved medvirket til at få fjernet en del uhensigtsmæssigheder. Også medlemmerne af vores garvede videnskabelige panel har hjulpet. Redaktionen takker dem hjerteligt.

Men hvis du opdager noget der ikke er som det plejer at være, må du meget gerne skrive til os og fortælle om det.

Side 9-etymologien:

Orkide

En klassiker blandt de lumre etymologier er *orkide*, betegnelsen for en plantefamilie under aspargesordenen. Alle de omkring 35 orkidearter der findes i Danmark, er i øvrigt fredede – så ikke noget med at gå ud og plukke løs af dem når du har læst færdig, selv om du kunne blive fristet!

Og hvad er det så der er så lummert ved orkideer? Jo, sagen er at *orkide* er dannet ud fra græsk *órkhis* (med en stamme *órkhid-*), der betyder intet mindre end »testikel«. Oplagt, ikke? Jo da, for orkideernes rodknolde minder virkelig meget om testikler – mente i hvert fald Carl von Linné, for det er ham der har fundet på at navngive plantefamilien efter det for en del af befolkningen så karakteristiske vedhæng. Det siges at man i gamle dage anbefalede orkiderødder som potensmiddel på grund af deres form.

Nu vi snakker om testikler, har selve ordet *testikel* i øvrigt en sød etymologi: det er lånt fra latin og betyder »det lille vidne« (afledt af *testis* »vidne«, jf. ord som *testamente*, egentlig »vidnesbyrd«).

Så hvis du ser nogen stikke næsen langt ned i en orkide for at mærke dens sødlige duft, kan du altså passende bidrage til oplevelsens intensitet ved at gøre opmærksom på plantens etymologi.

Illustration: Hartmut Stockter.

Bornholmsk i dag – dialektudtynding og ny værdi af dialekten

Af Anne Larsen, Marie Maegaard og Andreas Candefors Stæhr

Som man kunne læse i *Mål og Mæle* for et par numre siden (nr. 3, 2018), er bornholmsk dialekt en del anderledes end alle andre dialekter i Danmark. Både mht. intonation, ordforråd samt lydlige og grammatiske forhold er bornholmsk dialekt noget for sig selv. Dette skyldes beliggenheden og nærheden til det svenske fastland, og som Karen Margrethe Pedersen afslutter sin artikel med nøgternt at konstatere, så ville bornholmsk og skånsk anses som dialekter af det samme sprog hvis ikke de taltes i områder som nu tilhører to forskellige nationalstater. Bornholmsk er altså en helt særlig dialekt i dansk sammenhæng, men pga. den omfattende sproglige standardisering i Danmark, nærheden til København samt det relativt begrænsede indbyggertal på øen (knap 40.000 i skrivende stund) har sproget på øen gennem de seneste årtier gennemgået en voldsom dialektudtynding. I denne artikel ser vi nærmere på hvor meget bornholmsk dialekt benyttes af forskellige generationer af bornholmere i dag, og hvad de unge bruger dialekten til, og vi giver eksempler på hvordan tilbagegangen i brug af dialekten følges med nye former af værditilskrivning hvor dialekten kan give værdi i kommercielle sammenhænge som fx turisme.

Tilbagegang i brugen af bornholmsk dialekt

I projektet *Dialekt i Periferien* har vi sammen med en gruppe kolleger undersøgt sprogbrugen i tre såkaldte »udkantsområder« i Danmark: Sønderjylland, Vendsyssel og Bornholm. Undersøgelsens fokus var brugen af lokal dialekt. Vi havde udset os de tre områder i Danmark hvor tidligere undersøgelser viste at der var god grund til at forvente i det mindste en vis brug af dialekt blandt lokalbefolkningen. For at kunne følge udviklingen fra den ene generation til den næste udvalgte vi hvert sted familier som i flere generationer tilbage havde boet det pågældende sted. Dermed får vi altså ikke et indblik i den generelle brug af dialekt på stedet, men vi får et indblik i sproget hos den gruppe der må formodes at bruge mest dialekt.

Vores data fra Bornholm består først og fremmest af lydoptagelser, videooptagelser og observationer af unge i 8.-9. klasse på en skole på den bornholmske østkyst (2015-16). Dette er suppleret med data fra de unges kommunikation på sociale medier. I studiet af de unge indgik en hel skoleklasse, men til det kvantitative generationsstudie valgte vi 6 af de unges familier ud, baseret på familiernes tilknytning

til øen. Resultaterne viste at selv i de familier man kan betragte som de alermest bornholmske, og på et sted relativt langt fra Rønne, benytter de unge stort set ikke bornholmsk dialekt, hverken sammen med venner eller familie. Både forældre og bedsteforældre bruger derimod en del bornholmsk dialekt, og som det ofte er tilfældet i sprogforandringsprocesser, bruger de ældste mest. De ældre generationer bruger både særlige bornholmske ord såsom *bella* »børn«, *horra* »drenge« og *pugga* »frø«, særlige bornholmske udtaler såsom mørkt *a*, som i *blå* »blad«, *palatalt* (*j*-agtigt) *n* som i *hunj* »hund« og *denj* »den«, *tj*-udtale af *k* før fortungsvokaler som i *tjóra* »køre« og *tjigga* »kigge«, stemt *s* som i *gåz* »gåse« og *huz* »hus« samt mange flere. De ældre benytter også grammatiske træk som er særlige for bornholmsk såsom tre køn og dobbelt bestemthed, dvs. konstruktioner som fx *det sorte fåret*.

Det særligt påfaldende ved den bornholmske udvikling er at der er et meget pludseligt fald fra forældregenerationen til de unges generation. Normalt vil man se en gradvis standardisering af talesproget, hvor hver generation bruger færre lokale træk, men her er der altså tale om en ret pludselig ændring fra én generation til den næste. Udviklingen har tilmed været så gennemgribende at unge på Bornholm i stor udstrækning lyder som københavnere. De har altså end ikke bevaret den særlige bornholmske intonation som ellers er så karakteristisk et kendetegn for dialekten. For at forvise os om at de unge bornholmere faktisk lyder som

københavnere i det meste af deres dagligdag, afspillede vi sprogprøver med fire af de unge mennesker (og fire københavnske unge) for andre unge bornholmere, og bad dem om at vurdere hvor talerne kom fra. Resultatet viste at de unge lyttere – ligesom os – ikke kunne høre forskel på københavnere og bornholmere.

På trods af dette viste det sig alligevel at dialekten ikke var helt forsvundet fra de unge bornholmeres sprog. Omfattende gennemlytninger af lydoptagelser og gennemgang af data fra sociale medier viste at de unge faktisk benytter bornholmsk dialekt en gang imellem. Det er dog ikke et umarkeret hverdagsprog for dem, som det er for deres forældre og bedsteforældre, men en sprogbrug med særlige funktioner.

Unge brug af bornholmsk

For at kunne beskrive hvordan de unge bruger bornholmsk dialekt i deres hverdag, har vi fulgt dem både i skolen og i forskellige fritidskontekster. Her har vi fået de unge til at optage sig selv og hinanden med små knaphulsmikrofoner. Vi har foretaget interviews med de unge, udvalgte forældre og bedsteforældre. I interviewene talte vi både med de unge og ældre om hvordan de bruger sprog i løbet af deres hverdag, herunder bornholmsk. Desuden fik vi igennem vores online feltarbejde på de sociale medier også adgang til skriftlige samtaler mellem de unge fra Facebook, Messenger og Ask-fm.

I interviewene fortalte både unge og ældre deltagere at unge bornholmere ikke bruger dialekt som en del af deres

hverdagssprog. Dog fortalte de unge at de godt kan finde på at bruge lidt dialekt i bestemte situationer, fx når de taler med ældre bornholmere. De beskrev bornholmsk dialekt i sådanne situationer som noget de bruger eksempelvis for »at vise respekt«. Endvidere beskrev de at dialekten også bruges blandt familiemedlemmer »for sjov«. En af fædrene fra undersøgelsen beskrev det endda som et »partisprog« i familien. I undersøgelsen af selvoptagelserne fandt vi ikke at de unge skiftede fra standarddansk til dialekt når de talte med de ældre generationer. Dog fandt vi at de unge nogle gange kunne bruge enkelte dialekttræk i samtaler med deres forældre og bedsteforældre. Når de unge var sammen med deres bedsteforældre, så vi eksempelvis hvordan de legede med sproget ved at bruge dialektale træk i historiefortællinger, eller når de drillede hinanden. På trods af at de unges forældre og særligt bedsteforældre talte meget bornholmsk til daglig, oplevede vi aldrig at de unge ikke kunne forstå dem. Vi registrerede heller aldrig at de ældre generationer rettede på de unges udtale m.m. når de forsøgte sig med at tale bornholmsk. Brugen af dialekt på tværs af generationer forekom altså ret uproblematisk på trods af at de unge og ældre generationer brugte dialekten på meget forskellige måder.

I interviewene med de unge blev dialektbrug også beskrevet som noget der kunne bruges til at lave sjov, være venlig samt udvise nærhed og intimitet med i samtaler mellem venner. Fx for-

talte en af deltagerne at de kunne finde på at bruge bornholmsk med venner »hvis man har en lidt hentydning med det«, hvilket formentlig betyder at der er særlige betydninger knyttet til bornholmsk som derfor kan bruges strategisk i interaktioner. Andre fortalte at »det bliver lidt hyggeligere, sådan lidt mere personligt« eller »det er mere tæt-agtigt eller sådan mere venligt« når man bruger bornholmsk. I vores gennemlysninger af optagelser af samtaler mellem de unge fandt vi at de ret ofte brugte dialekttræk enten i parodier eller som en ressource til at markere enten distance eller nærhed i situationer der kan beskrives som socialt sårbare. Fx blev bornholmsk ofte anvendt hvis de unge skulle give udtryk for at der var noget de ikke helt forstod. Så kunne de sige »Jeg forstår'ed ønte«. De kunne også bruge bornholmske træk hvis de ved en fejl kom til at sige noget som kunne tolkes som uintelligent. I sådanne situationer ser det ud til at bornholmsk bruges som en sproglig ressource til at markere distance til udsagnet. Ofte blev bornholmsk også brugt i situationer hvor de unge afbrød eller skulle sige fra over for deres venner. Eksempelvis observerede vi hvordan en af drengene sagde »så holder du bare din tjæft«, da han blev træt af at en af klassekammeraterne blev ved med at rette hans stilskrivning. Når der på anden vis opstod usikkerhed om sociale relationer, eksempelvis når de unge tilfældigt mødte bekendte ved sociale arrangementer, så vi ofte at samtalen blev indledt med »hvorn tjør'ed« eller lignende

bornholmske hilsner. I sådanne tilfælde ser bornholmsk ud til at blive brugt til at skabe en afslappet stemning, fremhæve venskabelige bånd eller simpelt hen undgå en akavet situation ved at gøre den lidt sjovere.

I de unges skriftlige samtaler på de sociale medier anvender de unge generelt dialekt på den samme måde som når de taler sammen ansigt til ansigt. Dette er ikke overraskende idet sociale medier i dag udgør en væsentlig del af mange menneskers hverdagssprog. På samme måde som vi ikke finder at de unge bruger dialekt i skolesituationer, finder vi heller ikke dialektbrug på de unges facebookvægge. Derimod finder vi blandt nogle af de unge en brug af dialekt i mere private online situationer såsom i Messenger-korrespondancer. De bruger altså kun dialekt i private samtaler – både i tale og på skrift. Ligesom i talesproget bruges dialekttrækkene her ofte også i situationer der kan karakteriseres som socialt sårbare eller i situationer hvor brugerne kan være usikre på hvad de andre tænker eller vil synes om et eller andet. Fx bruges dialekttræk i forbindelse med kontaktpåkaldelse eller gentagne spørgsmål, som ofte forekommer i sms- og Messenger-korrespondancer når der går lang tid inden modtageren svarer. Dialekt forekommer også ofte i invitationer og forespørgsler, som når en deltager spørger hvad den anden tager på til en fest, og måske er usikker på hvad han selv skal tage på: »Tar'du ov slips po?!?!«. Vi har også set dialekten anvendt når de spørger hinanden om at komme ud og spille fod-

bold: »Kajn vi måske tå' op u spille led' fubul i æftan?«. Endelig bruges dialekt ofte når der skal siges fra, eller når der gives et svar som ikke er det modtageren kunne forventes at ønske, fx »Fordi jeg sar'ed!« eller »Aner'ed ikke«.

Selvom de unge bruger så lidt dialekt at det ikke kan måles i de kvantitative undersøgelser, betyder det altså ikke at dialekten helt er forsvundet, eller at den ikke har nogen betydning for de unge bornholmere. Ved at se nærmere på hvad de gør i private samtaler online og ansigt til ansigt, kan vi se hvordan dialekten stadig bruges i nogle typer situationer, og hvordan den kan have vigtige sociale funktioner både i samtaler med familie og med venner.

Bornholmsk dialekt sælger

Den bornholmske dialekt er altså klart i tilbagegang som almindeligt hverdagssprog – både hos de ældre og i særdeleshed hos de yngre generationer. Men det betyder ikke at dialekten har mistet sin værdi. Som vi ser det hos unge bornholmere, benyttes dialekten nu i særlige situationer og med særlige funktioner og har således stadig betydning for de unge. En anden form for værdi ser vi i kommercielle sammenhænge hvor dialekten kan bruges til at sælge forskellige produkter.

En bornholmsk vinbonde bruger fx dialekten når han viser turister rundt på sin vingård. I et interview med forskerne fortæller han om hvordan han kom på at reklamere med at han taler bornholmsk dialekt. Han forklarer at han har opdaget at mange turister slet ikke hører bornholmsk sprog eller

møder en bornholmer mens de er på øen, og den oplevelse tænkte han at han kunne give dem. Som han forklarer: »De hører aldrig det bornholmske sprog, de ser aldrig en bornholmer, de kommer aldrig ud på landet – og der tænkte jeg at jeg måske kunne skrive at jeg snakkede bornholmsk. Og vi har faktisk fået henvendelser fra folk der sagde »det er første gang vi hørt nogen der har snakket bornholmsk«, når de kommer herved. Så det er jo også en tilkendegivelse af at det var interessant, så det bruger jeg lidt på den måde dér«. Vinbondens rundvisninger foregår altså på bornholmsk dialekt, og vores studier af turisternes oplevelse af rundvisninger viser at de faktisk ikke forstår alt hvad han siger. Man kunne tro at det var et problem for værdien af rundvisningen at ikke alle forstår alt hvad der bliver sagt, men det viser sig faktisk at turisterne ser det som noget positivt at de ikke forstår det hele. Det gør nemlig at de oplever stedet og vinbonden som anderledes og eksotisk og dermed mere autentisk, og dette er netop hvad mange turister søger. I og med at den bornholmske dialekt ikke længere er et hverdagsprog man hører overalt på øen, bliver den eksotisk og fremmedartet og kan altså indgå som en værdiskabende faktor i eksempelvis turistindustrien. Man kan sige at dialekten er gået fra at have brugsværdi til at have bytteværdi. Situationer som denne ses i øjeblikket overalt i verden hvor tilbagegangen i brugen af dialekter og lokale minoritetssprog følges af en udvikling hvor sprogbrugen indsæt-

tes i sammenhænge hvor den kan give økonomisk profit.

Lignende eksempler på bornholmsk dialekt som eksotisk og værdiskabende ses andre steder – også uden for øen. På den bornholmske restaurant Koe-foed, som er beliggende i København, serveres den såkaldte »Bornholmercocktail« i glas med indgraverede bornholmske dialektord såsom *tjyss* ›kys‹ (jf. billedet nedenfor), *tjør* ›kør‹ og *førder* ›tilflytter til Bornholm‹. Cocktailen er en velkomstdrink og skal sætte rammen for den bornholmske oplevelse på restauranten. Restaurantens ejer og medarbejdere diskuterede længe hvilke

Cocktailglas på bornholmsk restaurant i København. Ordet *tjyss* henviser til den bornholmske udtale af ordet *kys*. (Foto: Martha Sif Karrebæk)

ord der egnede sig til indgravering, og det handler ikke så meget om hvad de betyder, men mere om hvordan de ser ud på skrift. De overvejede at bruge *godaftan* som indgraveret ord, men blev hurtigt enige om at det ikke afveg nok fra standardortografisk *godaften*. *Godaftan* signalerede ikke bornholmskhed stærkt nok. Det væsentligste er altså at de indgraverede ord tydeligt skaber forbindelsen til Bornholm. Som hos vinbonden er det ikke selve indholdet i kommunikationen (hvad dialektordene betyder) der er det vigtigste for restaurantgæsterne, men deres oplevelse af dialekten (og dermed Bornholm) som anderledes og eksotisk – og altså værdifuld i denne kontekst.

En traditionel dialekt i en forandret verden

Dialektudviklingen på Bornholm er et klart eksempel på hvordan dialektudtyndning kan følges ad med nye former for brug af dialekten. Mange steder i verden gennemgår traditionelle dialekter og minoritetssprog i øjeblikket lignende forandringer hvor dialekten ikke længere er et umarkeret hverdagssprog, men i stedet bliver et markeret sprog som bruges med særlige funktioner. Tidligere har både lokale sprogbrugere og andre (eksempelvis politikere) især haft fokus på tilbagegangen i brugen af dialekter og minoritetssprog, og tilgangen har været præget af et fokus på sproglige rettigheder og på at opbygge en stolthed over det at tale dialekt eller minoritetssprog. I dag er dette fokus delvist overtaget af nye forståelser af dialekten som ser

brug af dialekt som værdiskabende, ikke blot i identitetsmæssig forstand, men især i økonomisk forstand. Derfor sælges i Danmark eksempelvis produkter som øl, vin, is, pasta mv. ved brug af etiketter med lokal dialekt, og derfor kan rundvisninger altså foregå på lokal dialekt – hvor uforståelig den end måtte være for de tilreisende turister.

Vi ved endnu for lidt om hvilken betydning denne udvikling kommer til at få for dialekternes brug fremover, men det er nok ikke sandsynligt at denne særlige brug af dialekter kommer til at bremse dialektudtyndningen i lokalområderne. Dialekten vil formentlig leve videre som en form for markeret sprogbrug som man kan benytte brudstykker af i særlige situationer og med særlige funktioner, men bornholmsk dialekt vil næppe igen blive det umarkerede hverdagssprog det var for få generationer siden.

Anne Larsen,
ph.d.-stipendiat

Marie Maegaard,
lektor, ph.d.

Andreas Stæhr,
lektor, ph.d.

Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Velkommen i Mål og Mæle!

Denne gang byder vi velkommen til politiske udsagn.

Pengene har det bedst i borgernes lommer er et velkendt borgerligt motto, der har en dejlig suggestiv magi. Det er næsten så etableret som årtusinder gamle ordsprog. Det virker så selvfølgeligt rigtigt, at man nærmest opgiver at forsøge at modsige det på forhånd. Men det har det ikke fortjent. For udsagnet er meningsløst. Det hele starter med den antropocentriske vinkel: Penge kan have det godt eller skidt. Vel kan de ej. De er der bare, eller de er der ikke. De er hverken mere eller mindre tilfredse det ene eller andet sted. Der er tilsyneladende tale om en projektion: I virkeligheden menes der vel menneskerne, som er glade, når de har penge i lommerne. Det får være. Men udsagnet udelader bekvemt to aspekter: Hvem er »borgerne«? Er det os alle, eller er det kun de velbærgede? Og hvad må vi afgive af andre goder, måske vanskeligt prissætbare rettigheder, for at få de berømte penge i lommerne? Og skal udsagnet forstås så absolut, som det er formuleret, altså at enhver krone, der ikke bruges ud fra privatøkonomiske præferencer, har det »dårligere« end en, som bruges af og for et fællesskab? Det kan enhver sige sig selv er løgn.

Er det en solidarisk politik? – Nej, men den er rimelig. Denne ordveksling

fandt sted mellem Danmarks nuværende såkaldt socialdemokratiske statsminister, Mette Frederiksen, og Enhedens sundhedspolitiske ordfører under den afsluttende debat om udhulningen af fleksjobordningen. Her gik man og troede, at »socialdemokratisk« betød solidaritet med de svage i samfundet, herunder dem der uforskyldt er blevet syge, og som ikke har tegnet en privat sundhedsforsikring i den tro, at samfundet som hidtil tager hånd om en, hvis uheldet skulle være ude. Men netop det afskaffede »fleksjobreformen«, vistnok efter pres fra Det Radikale Venstre. Begrebet *solidaritet* ser altså ud til i praksis at være blevet erstattet af det noget mere skrabede og helt vilkårlige politiske begreb *rimelig*. Det er dejligt rummeligt, og kan, i modsætning til *solidarisk*, anvendes om både tortur, dødsstraf, manglende hjælp til trængende og så videre. For hvor solidariteten sætter sig i det konkrete menneskes sted og derfor behandler andre, som man gerne selv ville behandles, er »rimelighed« et komplet tomt og subjektivt parameter, der ikke på forhånd er sat grænser for. Det er hverken næstekærligt eller ambitiøst. Det kan godt være, at *solidaritet* er misbrugt, slidt og lyder flippet. Men det har dog en vigtig medmenneskelig kerne, som dets oprindelige vogter, Socialdemokratiet, uden blusel har skippet i et forsøg på at bevare magten. Det kalder man at sælge sin sjæl. – KF

Engelske lån i dansk

■ Om det danske bidrag til GLAD, den globale anglicisme-database

Af Henrik Gottlieb

Det er over 100 år siden at Danmarks første professor i engelsk, Otto Jespersen, i *Salmonsens Konversationsleksikon* definerede begrebet *anglicisme* således:

Overførelse af en eller anden Ejen-dommelighed ved det eng. Sprog paa andre Sprog. Saadanne forekommer i meget stort Antal, dels i daarlige Oversættelser fra Engelsk, dels og især i det daglige Omgangssprog hos Fremmede, der er bosatte i England ell. Nordamerika.

Anglicismer i dansk er altså ikke noget nyt. Allerede før første verdenskrig havde engelsk sat sit præg på dansk sprogbrug, og siden da er dette præg blevet stadigt stærkere, i takt med at engelsk i Skandinavien har bevæget sig fra at være et fremmedsprog kendt af de færreste til at være et andetsprog brugt af de fleste.

De første engelske låneord fik dansk allerede i middelalderen, fx *blæk*, som stammer fra oldengelsk *blæc*; et germansk ord der i engelsk senere blev erstattet af gallicismen *ink* (fra oldfransk *enque*), mens glosen *black* som bekendt overlevede som navn på den sorte blækfarve. I 1700- og 1800-tallet, hvor dansk sprog og kultur var stærkt påvirket af fransk og tysk, indførte vi engelske låneord via disse sprog, og

mange af disse anglicismer har vi endnu, flere af dem oven i købet udtalt som om det drejede sig om franske lån. Det gælder både ord der betegner oprindeligt engelske fænomener, som *parlament* (med »fransk« betoning på sidste stavelse), og nyere ord med mere almen reference, fx anglicismerne *budget* og *glamour*.

I løbet af 1800-tallet optog vi stadig flere engelske lån, mange af dem – som fx sømandsgloserne *hive* og *splejse* – gennem direkte kontakter over Nordsøen, mens andre nåede dansk via skriftlige kilder, herunder oversat litteratur. Men ikke alle disse udtryk har overlevet. Som det fremgår af Tabel 1, der rummer et tilfældigt udpluk af de mindst 500 anglicismer som blev optaget i dansk før 1945, er en lang række engelske lån forsvundet igen – enten som følge af at det de betegnede, ikke længere findes i dansk kultur (jf. *street preacher* og *swingpjatte*), eller fordi de pågældende udtryk simpelt hen er gået af mode, som det er tilfældet for fx *spleen* og *so long*.

Danske anglicismer fra før 1945			
Stadig levende i 2019		Døde eller døende	
Dansk form	Engelsk ophav	Dansk form	Engelsk ophav
(en) <i>strejke</i> : 1871	<i>strike</i>	<i>street preacher</i> : 1866	<i>street preacher</i>
<i>starte</i> : 1882	<i>start</i>	<i>shagpipe</i> : 1883	<i>shag pipe</i>
<i>slips</i> : 1882	<i>slip</i>	<i>spleen</i> : 1925	<i>spleen</i>
<i>stop en halv</i> : 1914	<i>stop and haul</i>	<i>so long</i> : 1940	<i>so long</i>
<i>sandwich</i> : 1925	<i>sandwich</i>	<i>swingpjatte/svingpjatte</i> : 1941	<i>swing</i>

Tabel 1: Et tilfældigt udvalg af anglicismer indgået i dansk før 1945

Det er værd at bemærke at da betegnelsen **anglicisme** henviser til den engelske komponent i ordets eller udtrykkets oprindelse, er både det »synlige« låneord *lockout* og dets »faglige modpart«, *strejke* (med fordansket stavemåde), at regne som anglicismer.

I de følgende tabeller vil jeg vise hvor mange niveauer af dansk der i dag er påvirket af engelsk. Min oversigt i Tabel 2 og 3 bygger på følgende definition af begrebet »anglicisme«:

»Ethvert sprogligt fænomen som enten er (1) overtaget eller afledt fra engelsk, eller (2) udløst eller støttet af engelske modstykker, og som forekommer i ensproget kommunikation i et ikke-anglofont sprogsamfund«.

Tabel 2 viser de typer anglicismer som enten er danske versioner af engelske ord og udtryk, herunder både synlige og usynlige lån samt oversættelseslån, eller danske ord og udtryk hvori der indgår engelske elementer,

Aktive anglicismer: engelsk import			
Kategori	Type	Eksempel	Engelsk etymon
Synlige leksikalske lån	1. Enkeltord	<i>jeep; like; cool</i>	<i>jeep; like; cool</i>
	2. Flerordsenheder	<i>on the rocks</i>	<i>on the rocks</i>
	3. Affikser	<i>-ish</i>	<i>-ish</i>
Usynlige leksikalske lån	4. Enkeltord	<i>klumnist; rigel</i>	<i>columnist; reel</i>
	5. Flerordsenheder	<i>hiv ohøj!</i>	<i>heave ohoy</i>
Oversættelseslån	6. Komposita	<i>højttaler</i>	<i>loudspeaker</i>
	7. Flerordsenheder	<i>være oppe imod</i>	<i>be up against</i>
Hybrider	8. Med engelsk modstykke	<i>modeshow</i>	<i>(fashion) show</i>
	9. Uden engelsk modstykke	<i>bøfsandwich</i>	<i>+ sandwich</i>
Pseudo-anglicismer	10. Kortformer	<i>tumbler</i>	<i>tumble drier</i>
	11. Nykombinationer	<i>cowboytoast</i>	<i>cowboy + toast</i>
	12. Nybetydninger	<i>bake-off</i>	<i>bake-off (›bagedyst‹)</i>
	13. Arkaismer	<i>butterfly</i>	<i>(butterfly) bow tie</i>

Tabel 2: Aktive anglicismer i dansk

Reaktive anglicismer: engelsk påvirkning				
Kategori	Type	Eksempel	Standardform	Eng. udløser
Betyd- ningslån	14. Udvidet tyd	annoncere	meddele	announce
	15. Omvendt tyd	overhøre	høre	overhear
	16. Indskrænket tyd	skudt og dræbt	skudt	shot and killed
	17. Dubletter	spotte	opdage	spot
	18. Nykontekstualisering	Jeg elsker dig!	Hav det godt!	I love you!
Ortogra- fiske lån	19. Ændret stavning	resource	ressource/resurse	resource
	20. Ændret tegnbrug	Jensen's Bøfhus	Hansens Café	Johnson's Steakhouse
Udtale- lån	21. Fonematiske lån	pointen (to stavelser)	pointen (tre stavelser)	the point
	22. Prosodiske lån	'Mikkel Hansen	Mikkel 'Hansen	amerikansk betoning
Morfo- syntak- tiske kalker	23. Morfologiske kalker	disrespekt	despekt	disrespect
	24. Fraseologiske kalker	sætte på hold	stille i bero	put on hold
	25. Sætningskalker	Så tager vi den derfra.	Det ser vi til den tid.	We'll take it from there.
	26. Syntaktiske kalker	en ven af mig	en af mine venner	a friend of mine
	27. Kalkeret valens	Jeg tænker at ...	Jeg tænker mig at ...	I think that ...
	28. Generaliseringer	i hendes/hans kontor	på sit kontor	in her/his office
Øget frekvens	29. Beslægtede ord	ekspert	fagmand	expert
	30. Beslægtet vinkling	Hun gav mig den.	Jeg har fået den af hende.	She gave it to me.
	31. Beslægtet tyd	rørende	gribende	touching

Tabel 3: Reaktive anglicismer i dansk

herunder hybrider og pseudo-anglicismer.

I modsætning til de **aktive** anglicismer, der repræsenterer engelsk ordstof, bevæger vi os i den næste kategori af anglicismer væk fra tanken om »låneord«. De **reaktive** anglicismer i Tabel 3 kan siges at udtrykke en vide-regående form for engelsk påvirkning, hvor etablerede danske ord og udtryk undergår indholds- eller udtryksændringer forårsaget af danske sprogbrugeres kontakt med engelsk.

Den globale anglicisme-database

I 2014 etableredes GLAD, som står for Global Anglicism Database. Netværket omfatter p.t. ca. 100 forskere fra store dele af verden. I skrivende stund (2019) er en lang række sprog – fra galicisk til cantonesisk, og fra polsk til japansk – repræsenteret med de anglicismer hvis engelske ophav begynder med bogstav O, tillige med anglicismer for bogstaverne fra A til og med J for mange af disse sprog. Samtlige bogstaver for de repræsenterede sprog håber vi at have dækket inden udgangen af 2021.

I modsætning til sin forløber, *A Dictionary of European Anglicisms* fra 2001, som rummer ca. 3.800 engelske etymoner (ophavsord) og deres eventuelle forekomster i 16 europæiske sprog, gælder det for GLAD at

- 1 også dansk samt ikke-europæiske sprog er repræsenteret,
- 2 indsamlingen tager udgangspunkt i de enkelte sprog, ikke i en centralt udarbejdet liste, og at
- 3 også betydningslån og visse morfo-syntaktiske kalker (se Tabel 3) er medtaget.

Vi regner med at mindst 10.000 etymoner vil være repræsenteret i den færdige database, og alene for dansks vedkommende vil antallet af anglicismer formentlig nærme sig de 12.000.

Strukturelle kriterier

I GLAD-databasen optages kun følgende (se Tabel 4):

- Ord eller udtryk overtaget direkte fra engelsk (synlig import)
- Ord eller udtryk oversat fra engelsk (usynlig import)
- Eksisterende ord eller udtryk formelt eller semantisk påvirket af engelsk

Etymologiske kriterier

Også med hensyn til oprindelse kan der herske tvivl om hvorvidt et udtryk skal regnes som en anglicisme eller ej. For at afklare sådanne tvivlsspørgsmål har vi opstillet følgende kriterier, hvor vi bl.a. ønsker at medtage mere generel brug af egennavne samt alle udtryk med rod i anglosfæren, altså kredsen af lande hvor engelsk er det dominerende modersmål (se Tabel 5).

Kommer med i GLAD-databasen	Kommer ikke med
Indlejrede faste engelske udtryk: (...), <i>you name it!</i> (synonymt med osv.)	Sætningsformede kodeskift til engelsk: <i>You drive it. You define it.</i> (i dansk bilbrochure)
Oversættelseslån: <i>rolig nu!</i> (< <i>easy now</i>)	Ikke-engelskbaserede afløsningsord: <i>fastpladelager</i> (konstrueret synonym til <i>harddisk</i>)
Betydningslån: <i>omfavne</i> (brugt overført)	Frekvensoptimerede udtryk: <i>ekspert</i> (trænger ind på <i>fagmand</i>)
Produktive morfemer samt deres ugen-skuelige afledninger: <i>anti-</i> ; <i>mega-</i> ; <i>post-</i> ; <i>online-</i>	Gennemskuelige afledninger: <i>anti-amerikansk</i> ; <i>online-</i>
Hybrider med et dansk element: <i>bijob</i>	Gennemskuelige hybrider: <i>brystkræftscreening</i> ; <i>screeningprogram</i>

Tabel 4: GLAD-databasen: strukturelle kriterier

Forekomstkriterier

Da GLAD ikke er tænkt som en historisk ordbog, og for at sikre at kun kendte almensproglige ord og udtryk optages, har vi opstillet fire kriterier (se Tabel 6):

- Det **temporale** kriterie: Anglicismen skal være i brug i en given periode efter år 1900, men må ikke være indlånt i dansk før den franske *anglomanie* i 1700-tallet.
- Det **kognitive** kriterie: Anglicismen skal være kendt i vide kredse af sprogsamfundet.
- Det **leksikografiske** kriterie: Anglicismen skal være optaget i hjemlige ordbøger.
- Det **statistiske** kriterie: Anglicismen skal forekomme hyppigere end en motiveret grænseværdi i almensproglige korpora eller tekstarkiver.

Indsamling af anglicismer

I mit arbejde med anglicismekandidater har jeg benyttet følgende metoder:

1. For helt nutidigt dansk: Gør-det-selv-metoden. Jeg har siden november 2017 indsamlet kandidater via trykte og elektroniske nyhedsmedier samt holdt øjne og ører åbne i almindelighed – med særligt henblik på at fange anglicismer der kunne være nyere end 1997 (se nedenfor). På denne måde har jeg på langs af alfabetet oparbejdet en samling på ca. 5.500 nyere anglicismer i dansk.

2. For lidt ældre dansk: Brug af eksisterende trykte og elektroniske ordbøger. Gennem alfabetiske søgninger i *A Dictionary of Anglicisms in Danish* og netordbogen *Nye Ord i Dansk – fra 1955 til i dag* har jeg indtil nu udvalgt egnede kandidater hvis engelske etymoner begynder med et af bogstaverne fra A til J.

Kommer med i GLAD-databasen	Kommer ikke med
Udtryk baseret på egennavne: <i>trumpisme</i> ; <i>google</i> ; <i>Mickey Mouse-parlament</i>	Rene egennavne: <i>Facebook</i> ; <i>Fortnite</i> ; <i>Mickey Mouse</i>
Fordanskede eksotismer: <i>overhuset</i> samt eksotismer uden danske ækvivalenter: <i>gerrymandering</i> (USA)	Eksotismer med danske ækvivalenter: <i>House of Lords</i> (UK) (= <i>overhuset</i>); <i>highway</i> (USA) (= <i>motorvej</i>)
Engelske stafetlån med rødder i anglosfæren: <i>jungle</i> (UK); <i>burrito</i> (USA)	Engelske stafetlån med rødder udenfor anglosfæren: <i>blitz</i> (Tyskland); <i>sushi</i> (Japan)
Internationalismer med rødder i anglosfæren: <i>TV</i> ; <i>hologram</i>	Internationalismer med rødder udenfor anglosfæren: <i>relevant</i> (Frankrig)
Pseudo-anglicismer: <i>stationcar</i> ; <i>happy end</i> ; <i>bake-off</i>	Interferens hos udlandsdanskere: [alle slags engelsk påvirkning]

Tabel 5: GLAD-databasen: etymologiske kriterier

Sammen med bl.a. det norske, det tyske og det japanske bidrag til databasen vil de danske anglicismer sandsynligvis repræsentere den største samling anglicismer der nogensinde er registreret i ét sprogsamfund.

Afprøvning af kandidater

Som nævnt skal en række kriterier være opfyldt for at et engelskpræget udtryk kan optages i GLAD, og jeg vil vise hvordan dette kan sikres. Jeg vil indlede med at undersøge hyppigheden af den alment kendte anglicisme *ankermand*. Ved hjælp af søgeværktøjet CoREST finder man en let faldende hyppighed af ordet i det 380 mio. ord store danske korpus TiDK gennem perioden 2008–2017.

Da vi vil undgå at optage sproglige døgnfluer, er det rimeligt at se på anglicismekandidaters hyppighed over en

periode. I vores tiårsperiode ser vi at lemmaet *ankermand* har en gennemsnitshyppighed på ca. 8 forekomster pr. 10 millioner løbende ord, altså 0,8 ppm (parts per million) – 100 gange over det fastsatte minimum. Det statistiske kriterie er altså mere end opfyldt.

Men hvordan opleves ord med lave frekvens i TiDK? Til det formål supplerede jeg søgningen for *ankermand* med en håndfuld ord tilhørende mit aktive ordforråd samt ét jeg knapt nok kendte, men som bruges af mange danske kvinder, nemlig *concealer*.

Her viser det sig at nyordet *app* fra nærmest nulforekomst i 2008 oplever en kometagtig succes der ser ud til at være kulmineret i 2016 med en hyppighed på ca. 28 ppm. Vi ser også at de to konkurrerende biltyper – og dertil knyttede termer – *stationcar* og *SUV* så

Kommer med i GLAD-databasen	Kommer ikke med
Anglicismer fra perioden ca. 1700–1900 brugt efter 1900: <i>jockey</i> ; <i>tjans</i> ; <i>hive</i>	Engelske lån fra før ca. 1700: <i>kjortel</i> samt nyere anglicismer ikke brugt efter 1900
Anglicismer med en levetid på mindst 5 år: <i>blazer</i> ; <i>starte up</i> ; <i>tjekket</i> ; <i>når det kommer til ...</i>	Mulige døgnfluer: <i>backstop</i> (eksotisme i brug 2018–19)
Almensproglige ord og udtryk: <i>first mover</i> ; <i>nonsens</i> ; <i>jetjager</i> ; <i>like</i>	Specifikke termer kun brugt af fagfolk: <i>voltage source converter</i> ; <i>alignment</i>
Udbredt slang og jargon: <i>fucke op</i> ; <i>gå med</i> (= vælge)	Specifik slang brugt i lukkede subkulturer: <i>rapidgate</i> (om svigtende hurtigladning af elbil)
Anglicismer som findes i mindst 2 større ordbøger: <i>superkargo</i> ; <i>gangvej</i> ; <i>sidde på gærdet</i> ; <i>sexet</i>	Anglicismer som ikke findes i ordbøger: <i>supercharger</i> ; <i>mommy blogs</i> ; <i>spooky</i>
Anglicismer med forekomst over grænserværdi (dansk: > 0.008 ppm): <i>crave</i>	Anglicismer med for lav forekomsthyp- pighed: <i>car</i> ; <i>TNF</i> ; <i>kitchenette</i>

Tabel 6: GLAD-databasen: Forekomstkriterier

at sige bytter plads og i 2017 lander på hhv. ca. 3 og ca. 10 ppm; på meget sikker afstand af undergrænsen 0,008 ppm. Den gamle, men særdeles kendte *ansjos* og den nyere *concealer* er derimod begge tættere på dette minimum. I fire af årene viser *concealer* sig endda at have en forekomst på 0 i det store TiDK-korpus – et muligt tegn på at selv et korpus på denne størrelse, pga. dets svage repræsentation af bestemte tekstgenrer, kan svigte inden for visse »dagligdags« domæner.

Vi vil nu undersøge hyppigheden af yderligere fire nutidige danske anglicismer og derefter se hvordan disse og fem andre anglicismer klarer sig når de forskellige kriterier skal opfyldes. Det vil på denne måde blive anskueliggjort hvad der skal til for at en kandidat kvalificerer sig til en plads i den endelige udgave af GLAD-databasen. Vi starter med at se på udviklingen i hyppigheden af fire tilfældigt udvalgte anglicismer, veteranen *ud med badevandet* (kendt i dansk siden 1884), de noget nyere *bakke op* (siden 1938) og *brunch* (siden 1974), samt nyordet *douchebag* (i dansk siden 2010).

Imens de tre etablerede udtryk alle ligger trygt over tærsklen – med idiomet {smide/kaste »noget« *ud med badevandet*} placeret nederst med sin score på 0,8 ppm – ser slangudtrykket *douchebag* ud til at være i farezonen. Med sine seks forekomster i TiDK-korpusset igennem den undersøgte periode når udtrykket, der især bruges af unge, en frekvens på 0,016 ppm, altså blot det dobbelte af det fastsatte minimum – et tegn på at den tilsyneladen-

de meget lave tærskel faktisk er hensigtsmæssig.

Henrik Gottlieb,
ph.d., lektor i engelsk,
Institut for Engelsk, Germansk og
Romansk, Københavns Universitet

Svar på Sprogviden fra bagsiden

1. *Mons veneris* er den latinske betegnelse for venusbjerget, der som bekendt typisk findes på en kvindes krop.
2. På dansk siger vi *vatpinde* (eller mere funktionelt ensrettet: *ørerenser*). Sidsteleddet i konstruktionen er en diminutiv, en »formindskelesform«, der er meget udbredt i tysk, jf. fx *Kaninchen*, *Elementarteilchen*, *Veilchen* (»viol«).
3. Efternavne båret af mere end én figur i *Matador* er i hvert fald *Andersen*: *Fredenrik* (Lærer) *Andersen* og *Mads Andersen Skjern*; og *Hansen*: (Doktor) *Louis Hansen + Frede* («Fedede») *Hansen*.
4. *in* og *auf* er præpositioner, ikke artikler.
5. *Trump* er oprindeligt tysk, hvilket han også forsøgte at købe sig goodwill med over for kansler Merkel.
6. Linjen stammer fra *ShuubiDuaas Danmark-sang*.
7. Den amerikanske Mars-mission blev døbt *Pathfinder*, »Stifinder«, som faktisk er præcis den samme konstruktion, som det tyske ord for spejder, *Pfadfinder*, benytter sig af.
8. Ordet *dekalog* kommer af græsk *deka* »ti« og *logos* »ord« og er en anden betegnelse for Moselovens ti bud.
9. Partiet har det dynamisk, lidt socialistisk klingende navn *En Marche*, som man på dansk vel bedst kunne gengive med *På vej*.
10. *Flatulens* er via fransk kommet ind i lægesproget og betyder »ophobet tarmgas«, der har en vis risiko for at slippe ud.
11. *Møgel-* og *-magle* betyder begge »stor«. Strenget taget bør der derfor i området i det mindste på et tidspunkt have befundet sig en tilsvarende variant af stedsnavnet med *Lille-/lille*. Fx *Ølsemagle* og *Ølseilille*.
12. *Herge* er et pseudonym, nærmere betegnet et kunstnernavn, der er konstrueret via udtalen af en omvendning af initialerne i forfatterens navn, *Georges (Prosper) Remis*: R-G (fransk *er-sje*).
13. Indskriften stod på Guldhornet fra Gallehus, der blev stjålet og smeltet om. Den betyder noget i retning af: »Jeg, Læggæst fra Holt/skoven/Holts søn, har lavet hornet«.
14. Robben betyder på nederlandsk »sæl«. Øen, der hører til Afrika, ligger i et særligt farvand.
15. *Durk* kommer af den tyske præposition *durch*, som betyder »gennem«. Vi kender den fra adjektiver som *durkdrøven* og fra udtrykket *gå durk gennem noget*, der strengt taget er redundant, men som altså forstærker indholdet.

Langt ud' i skoven lå et lille sprog

■ – hvis talere siger »wilum og bellum«

Af Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen

Lad os lægge ud med et rask lille spørgsmål: Kan du læse en svensk-sproget tekst – ja eller nej? Ganske mange vil her nok svare ja. Det næste spørgsmål er så, om du, hvis du har svaret ja, er i stand til få mening ud af dette tekststykke:

Ja, naug war eð se muggut må truo. Og se kam ig daiti je juorddjietinggbu iessn og wart stundjin åv djietinggum. Eð swai'dd' fel eð og, iett tag, tast eð djikk yvyr. Eð war fel it te war' so liuot-fjäskun, wen an kunnd' råk' aut fer. I alla fall iessn, wet ig, menn pappa og ig warum dai'tter og ulldum slå iett aindj' iessn og ulldum ligg' i oðer sluogbuðe. Og se, mes fuorum iemat, so birette' pappa fer mig at an add' ärt byönn i gråmüorn attonað dar addum sovið.

Tekststykket er en skriftlig gengivelse af et uddrag af en ældre svensk kvindes mundtlige beretning om en tur, som hun og hendes far var på i 1931, da hun var barn. Formålet med turen var, at de skulle slå græs på en fjerntliggende eng og derefter overnatte i et læskur (*menn pappa og ig warum dai'tter og ulldum slå iett aindj' iessn og ulldum ligg' i oðer sluogbuðe*). På udturen blev hun stukket af hvepse (*wart stundjin åv djietinggum*), og om natten hørte faderen en bjørn, hvilket han dog først

fortalte hende på hjemturen dagen efter (*so birette' pappa fer mig at an add' ärt byönn i gråmüorn attonað dar addum sovið*).

Det specielle ved denne beretning består hverken i græsslåningen, overnatningen, hvepestikkene eller bjørneiagttagelsen, men i beretningens sproglige dragt. Kvinden er født og opvokset i Sverige og har svenske forældre, javist, men taler hun svensk? Det må vist siges at være et definitions-spørgsmål. Hun kommer nemlig fra en helt bestemt del af Sverige: Elvdalen langt ude i de svenske skove i den nordvestligste del af landskabet Dalarne (figur 1), og netop dialekten herfra, elvdalsk, har gennem de senere år væ-

Figur 1. Älvdalens Kommun i Dalarne, Sverige. (Kilde: Wikimedia Commons)

ret genstand for stor opmærksomhed både i Sverige og internationalt. En stor del af årsagen til denne opmærksomhed skal findes i den omstændighed, at elvdalsk meget vel kan tænkes at supplere dansk, svensk, norsk, islandsk og færøsk som et sjette nordisk sprog.

En vis del af opmærksomheden kan måske også tilskrives det royale bryllup i sommeren 2015 mellem den svenske Prins Carl Philip og Prinsesse Sofia, tidl. Sofia Hellqvist, der voksede op i netop Elvdalen, men det er en helt anden historie.

Uforståeligt for andre svenskere

Tidligere har man ment, sådan som man også stadig mener på officielt plan i Sverige, at elvdalsk er en svensk dialekt, men flere og flere stemmer taler for, at det bør anses for et selvstændigt sprog. Navnlig efter at den svenske sprogforsker Östen Dahl i en artikel fra 2005 påviste, at afstanden mellem elvdalsk og svensk talesprog er større end mellem islandsk og svensk talesprog, nemlig hhv. 47 % og 43 %, har disse stemmer vundet stadig større genklang. Til sammenligning er de tilsvarende afstandsværdier over for svensk talesprog kun hhv. 32 % og 22 % for dansks og skånsks vedkommende.

Manglen på gensidig forståelighed mellem svensk og elvdalsk kan dog ikke stå alene som argument for at tildele elvdalsk sprogstatus. Sprogforskeren Max Weinreich, der var ekspert i jiddisch, udtalte f.eks. halvt spøgende, halvt i alvor i 1945, at »et sprog er en dialekt med en hær og en flåde«, og

hær og flåde har elvdalsk ikke. Andre af de sociopolitiske forhold, som kendetegner et nationalsprog, er elvdalsk dog ved at få. Vi ser nemlig nu, at litteratur skrives på og om samt oversættes til elvdalsk, at elvdalsk har fået sin egen retstavning og sit eget sprognævn ved navn Råðdjärums, som egentlig betyder »vi rådgiver« eller »lad os rådgive« på elvdalsk, og at der tales på og undervises i elvdalsk i daginstitutioner og på skoler i Älvdalens Kommun.

Elvdalsk er derfor godt på vej mod at kunne opfylde en række såvel lingvistiske som sociolingvistiske kriterier for, hvornår en dialekt bør ophøjes til selvstændigt sprog. I 2016 blev elvdalsk da også internationalt anerkendt som sprog og fik sin egen ISO-639-3-kode »ovd« på Ethnologue, og sidenhen har en ildsjæl f.eks. også igangsat en oversættelse af det populære computer- og konsolspil Minecraft til elvdalsk (figur 2). Som nævnt er den svenske regerings holdning dog stadig, at elvdalsk er en svensk dialekt.

En beskrivelse af elvdalsk

Lad os vende tilbage til tekstuddraget, for lidt kendskab til Råðdjärums retstavning vil måske gøre det indledende tekstuddrag en anelse lettere at læse. Først om de tegn, der ikke findes i dansk retstavning: Vokalerne <a, e, i, u, y, å> kan i princippet udstyres med en hage eller krog underneden, dvs. <ä, ē, ī, ū, ŷ, å̄>. Herved angiver man, at vokalen skal udtales nasalt, dvs. gennem næsen, ligesom vi kender det fra f.eks. fransk. På elvdalsk er der f.eks. betydningsforskel mellem ås »hals« og

Figur 2. Skærbillede fra den elvdalske version af Minecraft. Hunden er markeret med det elvdalske ord for ›hund‹: rakke. (Foto: Björn Rehnström)

å̃s ›ås‹, hvor sidstnævnte udtales omtrent som *once* ›(en) smule; sneleopard‹ på fransk. Tegnet <ð> angiver blødt *d* omtrent som på dansk eller endnu bedre som på engelsk og islandsk, <w> skal altid udtales som *w* i engelsk *swim*, og <r> skal altid udtales rullende. Endelig angiver en apostrof (') foran en dobbeltkonsonant, at den forudgående vokal skal udtales lang. I slutningen af ord har jeg – i modstrid med den elvdalske retstavningskon-

vention – også anvendt apostroffen til at vise, at noget af endelsen er snubbet af.

Herefter burde det være nogenlunde muligt at forestille sig, hvordan tekstuddraget lyder, hvis det læses højt, men det er ikke sikkert, at der skabes fuld afklaring herved for en dansker. Ej heller for en svensker for den sags skyld. Det skyldes, at forskellene mellem svensk og elvdalsk er betragtelige på snart sagt alle sproglige niveauer: i lydinventaret, i bøjningen, i ordstillingen og i ordforrådet.

Der flourer f.eks. adskillige parlørlignende lister med elvdalsk-svenske ordpar, hvoraf man bl.a. kan læse, at *ela* betyder ›slå ihjel‹ (sv. *döda*), at ›hånd‹ hedder *nevå* (sv. *hand*), og at ›hund‹ og ›måne‹ modsvares af noget så eksotisk som hhv. *rakke* og *tunggel*.

Vi behøver imidlertid ikke ty til sådanne ordlister for at fremdrage forskelle. Hvis vi alene ser på tekstuddraget ovenfor, opdager vi f.eks., at alle tre ord i sekvensen *an add' ärt*, der betyder ›han havde hørt‹, har mistet deres *h*'er. Og hvad ärt ›hørt‹ angår, kan jeg endda tilføje, at et ø på dansk (og et ö på svensk) modsvares af et ä på elvdalsk, hvis det er den slags ø, der på vestnordiske sprog såsom islandsk modsvares af et ey. Det ser vi f.eks. i ordparrene *oldn./isl. heyra* ~ da. *høre* ~ sv. *höra* ~ elvd. *ärå*. Hvis et ø derimod modsvares af *au* i de vestnordiske sprog, fremtræder det som *o* på elvdalsk. Det ser vi i *oldn./isl. auga* ~ da. *øje* ~ sv. *öga* ~ elvd. *oga*. Endelig bliver et ø, der rent faktisk modsvares af et (langt) ø på vestnordisk, til *yö* på elv-

dalsk. Dette bevidnes af ordparrene oldn. *grōnn* ~ da. *grøn* ~ sv. *grön* ~ elvd. *gryön*. Forskellene er således lige så betragtelige, som de er finurlige.

Fortsætter vi nu til sekvensen *wart stundjin* *āv djietingum* »(jeg) blev stukket af hvepe«, opdager vi en række yderligere særtræk. Elvdalsk bruger *wart* i betydningen »blev« og har således ikke – som dansk og svensk – lånt verbet *blive* ind fra plattysk til erstatning for det fællesnordiske *verða*. I *stundjin*, som vi for klarhedens skyld kan oversætte til et lettere arkaiserende dansk »stungen« snarere end »stukket«, ser vi, at et oprindeligt *ng* »blødgøres« til *ndj* på grund af den efterfølgende lyse vokal. Endelig ser vi på substantivet *djieting* »hveps« en endelse *-um*, der markerer dativ pluralis. Klassisk elvdalsk er altså et kasussprog på linje med f.eks. tysk, islandsk og latin og skelner mellem nominativ, akkusativ, dativ og til dels genitiv.

Endelsen *-um* har også andre formål. Det ser vi f.eks. i *warum* »vi var«, *ull-dum* »vi skulle« og *addum* »vi havde«. Elvdalsk har nemlig personbøjning i verberne, og i personbøjningssystemet angiver *-um* første person pluralis, altså »vi«.

Ultrakonservativt eller dynamisk og innovativt?

Alle disse endelser havde vi også i middelalderdansk og -svensk, men allerede omkring 1400-tallet ser vi f.eks. i det østdanske område, at de sidste rester af kasussystemet er under afvikling. Ja, i vestdansk sker det endnu tidligere. Betyder det så, at elvdalsk er meget

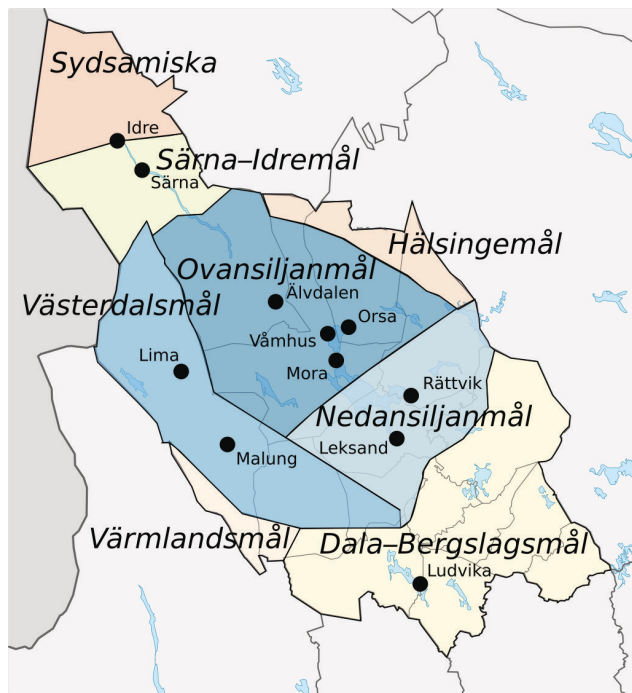
konservativt? Svaret er ja, men kun på nogle områder.

For det første er elvdalsk ikke den eneste skandinaviske sprogvariant, der har bevaret sådanne endelser. Vi ser dem f.eks. også i det nordsvenske kalli-mål. For det andet udviser elvdalsk også en række innovationer, dvs. områder, hvor elvdalsk har forandret sig væk fra det fællesnordiske, men hvor standarddansk og -svensk ikke har. Det har vi allerede set adskillige eksempler på, heriblandt »blødgøringen« af *ng* til *ndj* i *stundjin* »stukket« og *h*-tabene i *an add' ärt* »han havde hørt«.

En anden markant innovation er, at de fleste lange vokaler laves om til tvelde. Langt *i* bliver til *ai*, langt *u* til *au*, langt *ö* til *yö*, langt *y* til *äy*, langt *o* til *uo* osv. På den måde får vi elvdalske ord som *ais* »is«, *aus* »hus«, *gryön* »grøn«, *knäyta* »knytte« og *buok* »bog«, der ser en anelse usvenske ud.

Ligesom det er tilfældet med mange andre særelvdalske arkaismer og innovationer, er disse vokalförändringer faktisk ikke så særelvdalske endda. De findes nemlig også i flere af de tilgrænsende dialekter i det såkaldte Ovansiljan-område (nord for Siljan-søen), f.eks. i nabobyer som Våmhus, Mora og Orsa, hvis sprog også afviger ganske betragteligt fra det svenske standard-sprog (figur 3).

Et eksempel på en sådan tvelyd i en af nabodialekterne fremgår af en fortælling fra orsamålsforskningens grand old man, Johannes Boëthius. Han skrev i en artikel fra 1957, at han engang havde hørt sige, at en mand fra Orsa skulle give kørelighed til en englænder,

Figur 3: Kort over udbredelsen af elvdalsk og de øvrige övansiljanmål i Dalarna. (Kilde: Wikimedia Commons)

men englænderen kom til at sætte sig i den forkerte side af hestevognen. Orsa-manden forsøgte så at forklare ham på svensk, at han skulle flytte sig over i den anden side, men forgæves. Til sidst måtte Orsa-manden forarget ty til sin egen dialekt, hvorpå han udbrød: »Gök bört-o öder sajdo«, hvilket englænderen så straks gjorde – formodentlig fordi *öder sajdo* 'den anden side' med sit *d* i *öder* (i stedet for *nd* i sv. *andra*) og med tvetyden *aj* i *sajdo* må have lydt ganske lig *other side* på engelsk. At både engelsk og dalmålene (elvdalsk, orsamål m.fl.) har udviklet oprindeligt langt *i* til tvetyden *ai/aj*, er

naturligvis en sproglig tilfældighed og tyder ikke på noget særligt tæt slægtskab disse sprog imellem.

Elvdalske nasalvokaler

Endelig fortjener nasalvokalerne en ekstra bemærkning. Disse er nemlig på én gang fornyende og overordentligt arkaiserende. Takket være den ukendte forfatter bag den såkaldte *Første Grammatiske Afhandling* (skrevet på oldnordisk ca. 1150) ved vi, at oldnordisk og antageligvis også fællesnordisk havde sådanne vokaler. Denne grammatiker nævner modsætningspar såsom oldn. *hár* 'hår' og *hár* 'haj', hvor sidstnævntes vokal, der er markeret med en prik ovenover, an-

givelig skulle udtales nasalt. Vi ved også, at de nordiske runeindskrifter ristet med den yngre futhark principielt anvendte forskellige runer for *a* udtalt gennem munden (†) og *a* udtalt nasalt (*). Denne særlige vokaltipe er forsvundet i alle de moderne nordiske sprog – på nær altså i elvdalsk (og et par øvrige dialekter).

I fællesnordisk tid indicerede en nasalvokal, at der på et tidligere sprogstadium havde stået et *n* efter vokalen. Et godt eksempel er oldn. *gás* 'gås', hvis *a* skulle udtales nasalt, fordi det i en tidligere form havde heddet *gans*, ligesom det i øvrigt stadig hedder på de nord-

ske sprogs sydlige fætter: *Gans* på tysk betyder også »gås«. På elvdalsk hedder dette ord *gås* med nasalt *å*, ganske som man skulle forvente.

Elvdalsk forstår imidlertid ikke kun at bevare nasalvokaler, der var til stede i fællesnordisk, men sidenhen er gået tabt i alle andre nordiske sprog. Også nasalvokaler, der var til stede helt tilbage i det endnu ældre sprogstadiet urgermansk omkring eller før Kristi fødsel, men som er forsvundet i alle andre germanske sprog (de nordiske sprog, engelsk, tysk, det for længst uddøde gotisk m.fl.), evner elvdalsk at bevare. Et eksempel herpå er elvd. *gāt* »dørstolpe«, der kommer af et rekonstrueret urgermansk **ganht-*. Denne urgermanske form har udviklet sig til en *n*-løs form – *gaht* og lign. – på de oldgermanske sprog, hvor den er be-
lagt. Et *n*, hvis oprindelige tilstedeværelse i urgermansk end ikke kan spores i 300-tallets gotisk, hvor den tilsvarende form hed *gaht* »gang« (med langt *a*), kan således stadig høres som vokalnasalitet i elvdalsk anno 2019 – og kun dér!

På dette punkt viser elvdalsk sig således at være en sand sproglig dybfryser, og endnu et par særlige forhold omkring denne vokaltypen bevirker endda, at det kan være svært at afgøre, om elvdalsk (og de øvrige ovansiljanmål) er et såkaldt østnordisk sprog ligesom dansk og svensk, et vestnordisk sprog ligesom norsk, færøsk og islandsk, eller om det tilhører sin helt egen tredje nordiske gren. Meget tyder på det sidste, hvilket naturligvis igen

taler imod, at elvdalsk skulle være en svensk dialekt.

Andre gange kan nasalvokalerne re-præsentere en innovation. I tekstud-draget ser vi det f.eks. i det lille ord *se* »siden, så«, der svarer til svensk *se(da)n*, eller i den bestemte form *sluogbuðe* »læskuret«, hvor det nasale *e* repræsenterer den bestemte artikel, der jo i dansk og svensk er *-en*. Dansk og svensk har altså i begge tilfælde en fuld konsonant (*n*), der så er forsvundet sekundært på elvdalsk og kun har efterladt nasalitet på den foregående vokal. Dette er elvdalsk ikke alene om at gøre. Vi ser det også i flere af de omkringliggende dialekter i både Sverige og Norge, men elvdalsk er alene om at have de superarkaiske nasalvokaler i ord som *gāt* »dørstolpe«.

Fremtidsudsigter

Nu har vi lige set, at vi kan bruge sproglige data fra elvdalsk til at opnå ny viden om de germanske og dermed også vort eget danske sprogs fortid, men kan vi også spå om fremtiden? Kan vi forudsige, hvad der kommer til at ske med elvdalsk inden for de kommende par generationer? Det bliver næppe lige så let, for på den ene side er der kun ganske få talere tilbage (ca. 2.400 i 2010), der alle er tosprogede elvdalsk-svensk. Værst ser det ud blandt de helt unge talere, hvor en undersøgelse fra 2015 af sprogforskerne Yair Sapir og Felix Ahlner viser, at kun 19 børn over de seneste år har modtaget Älvdalens Besparingsskogs særlige sprogstipendium i elvdalsk, som gives til elever, der behersker elvdalsk

ved udgangen af 9. klasse, og disse elevs elvdalsk er markant anderledes og mere forsvensket end de ældre generationers. Eksempelvis er nasalvokaler, det bløde *d* og kasusbøjning helt eller næsten forsvundet ud af deres sprog.

Men det er alt for tidligt at forfatte en kladder til mindeordene over elvdalsk allerede nu, for på den anden side kæmper flere organisationer for elvdalskens overlevelse, bl.a. førnævnte Älvdalens Besparingsskog og foreningen Ulum Dalska, hvis navn betyder »lad os tale (elv)dalsk« – ja, på den højaktuelle bane mødtes Europarådets sproglige ekspertkomité eksempelvis

med repræsentanter fra Ulum Dalska den 10. oktober i år i Stockholm. Dertil kommer, at der som nævnt er litteratur og medier på elvdalsk, og at der tales og undervises i elvdalsk i daginstitutioner og skoler. I skrivende stund har faktisk hele 70 ud af 200 udskolings elever i Elvdalen som en del af det nystartede projekt »Wilum og Bellum« meldt sig til at have elvdalsk på skoleskemaet i det kommende skoleår (figur 4). Og hvem ved, måske kan elvdalskens fremtid i virkeligheden opsummeres allerbedst netop med sætningen *wilum og bellum*. »Vi vil, og vi kan«!

*Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen,
ph.d., postdoc ved Institut for Nordiske
Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

Läs älvdalska på skoltid

- en möjlighet inom projektet Wilum og Bellum

Nu beller du so vill lär dig dalsk eld lär dig mjer dalsk i skaulam
anmäl dig og war minn q ienum leksiun
wenn tisdag iel skaulåreð!

- Lektionerna sker på skoltid varje tisdag mellan kl. 08.10 och 09.10.
- Vi börjar vecka 36, den 3 september, med en introduktion för samtliga som väljer älvdalska. Vi samlas i aulan kl. 08.10.

ANMÄL DIG SNARAST!

Anmälningsblankett finns hos Håkan Tomth i frittekosken.

Figur 4. Invitation til deltagelse i projekt Wilum og Bellum. (Foto gengivet med tilladelse af projektleder Ing-Marie Bergman)

